

Fig. 1. Kirken set fra sydvest med den gamle landvej i forgrunden og Vandborg gamle skole i baggrunden (s. 1451). Foto Hugo Johannsen 2010. – *Kirche aus Südwesten mit der alten Landstraße im Vordergrund und der alten Schule von Vandborg im Hintergrund.*

VANDBORG KIRKE

VANDFULD HERRED

Vandborg Kirke («wanburgh») var i Ribe Oldemoder o. 1350 ansat til 5 skilling sølv;¹ dermed var den sammen med Hove Kirke herredets højest ansatte kirke. Kirken, der i præsteindberetningen fra 1766 fremhævedes som den ældste i Vandfuld Hrd.,² havde samtidig en særstatus som fjerdingkirke, dvs. den var beliggende ved herredets tingsted (jf. Rom Kirke for Skodborg Hrd., s. 767).³ Samme kilde omtaler en nærliggende tinghøj som en henvisning hertil.² 1510 blev gården Dragesbol i øvrigt tildømt kirken.⁴

I lighed med Hove (s. 1413) og et flertal af herredets kirker overdrog kronen 1671 Vandborg Kirke til generalmajor Henrik Ruse (Rüsensteen), og den ind-

gik året efter i det nyoprettede baroni Rysensteen (jf. s. 813).⁵ Siden fulgte kirken hans efterkommere med navnet Juel af Rysensteen (Juul-Rysensteen) frem til baroniets ophævelse 1797. Den sidste besidder, lensbaron Ove Henrik Juel af Rysensteen, solgte ved auktion 1798 hovedgårdene Rammegård og Herpinggård sammen med en række kirker, herunder Vandborg, med tilhørende kaldsret til Peter Severin Fønss til Løvenholm og Ulrich Christian von Schmidten til Urup.⁶ Senere på året (skøde af 1806) solgte disse ved auktion kirken til ni af sognets gårdmænd under ledelse af sognefoged Jens Andersen i Munksgård, og i 1809 tilhørte kirketien disse sognemænd.⁷ Kaldsretten var dog

Fig. 2. Luftfotografi af kirken, set fra sydøst. Foto Lis Helles Olesen 2010. – *Luftaufnahme der Kirche aus Südosten.*

allerede 1799 af Fønss og von Schmidten overdraget til kronen.⁸ Overgangen til selveje fandt sted 1927.⁹

Vandborg udgjorde et selvstændigt pastorat frem til 1814, da det fik Ferring som *anneks*. Fra 1971 forenedes sognet med Ferring, Lomborg og Rom i ét pastorat, der yderligere siden 2008 er udvidet til et storpastorat, omfattende tillige Dybe, Ramme, Fjaltring og Trans.

Sagn mv. I præsteindberetningen til biskop J. Bloch² er anført, at kirken ifølge en gammel tradition skulle have været anlagt på et højedrag øst i sognet, betegnet Hæren. Alt, hvad man dog om dagen opførte på dette sted, blev om natten bortført til den placering, hvor kirken nu står. Sammesteds omtales, at der ofte under gudstjenesten kunne høres en stærk snorken fra tårnrummet 'som fra en dybt sovende'; i rummet fandtes en begravelse for Christen Madsen, kirkens sognepræst i tidsrummet 1510–30 (jf. også *†*våbenhus og *†*muret begravelse). Om genbegravelsen i kirken af en datter til sognepræst Gregers Jensen Lemvig (virksom 1609–50), der var blevet halshugget for at have ombragt et barn, født i dølgsmål, jf. s. 1475. »Da Fienden grasse-rede stærcht her i Egnen« (dvs. under Karl Gustav-krigene 1657–60) opbevarede man i øvrigt på kirkeløftet forskelligt af sognets gods, som under store personlige omkostninger vogtedes af den daværende sognepræst, Lauritz Gregersen (*†*1683); denne fik ydermere af 'den fjendtlige oberst' en bevogtning på 60 mand, der dog alle skulle underholdes i præstegården.²

Kirken ligger på toppen af et højedrag sydligst i landsbyen og er synlig viden om i det bakkede morænelandskab. Umiddelbart vest for kirken løber den gamle landevej, mens den nye amtsvej Lemvig-Bøvlingbjerg gennemskærer landsbyen i sænkningen vest herfor. O. 1800 lå kirken næsten ensomt (jf. fig. 3), og bebyggelsen nord og vest for kirken er således af yngre dato, mens præstegården allerede da fandtes vestligere i sognet. Syd for kirken lå 'Kirkensgaard', som tidligst nævnes 1595.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården har formentlig bevaret de gamle grænser mod øst, nord og vest, men er o. 1945 udvidet i sydlig retning, hvor højderyggen falder markant.¹⁰ Både den gamle og den nye del af kirkegården hegnes af stensatte jorddiger, undtagen mod nord, hvor den gamle skolebygning danner skel. Inden for digerne, som utvivlsomt har gammel hæv, er i nyere tid plantet læhegn af seljerøn og tjørn.

Af kirkegårdens tre indgange er den ældste i nord mod landsbyen. Den er o. 1875 anlagt ved skolebygningens vestgavl og består af køreport og fodgængerlåde. Pillerne er af røde normalsten og afsluttes med cementerede pyramider over udkra-

gede gesimsskifter (jf. Humlum s. 1183). En køre-port med fodgængerlåde er etableret i det nye kirkegårdsafsnits nordvestre hjørne mod den gamle landevej og vis-a-vis graverbygningen. Den har murede, hvidkalkede piller med pyramideafslutning. Endelig er der vestligt i det søndre dige en fodgængerlåde med galvaniserede jernstolper. Alle indgange lukkes af nyere hvidmalede trætræmmelåger af træ.

†*Indgange.* 1768 manglede 'svinglerne' (formentlig hvirvelkors) i de tre stetter, hvis rammer om de tilhørende †*kirkeriste* desuden var opslidte, så kreaturerne havde fri indgang overalt på kirkegården.¹¹ Efter gentagne beklagelser over tilstandene konstateredes det 1798, at kirkegården fortsat på det nærmeste manglede såvel porte og stetter som diger; men samtlige sognemænd var parate til at sætte digerne i stand, når stetter og porte blev anskaffet.¹² Ved kirkens hovedreparation blev disse mangler udbedret, og 1803 fandtes porte og døre at være 'nye og gode'.

Bygninger på og ved kirkegården. O. 1974 er der i nordøsthjørnet af den nye kirkegård opført et *ligkapel* med toilet og redskabsrum efter forslag ved arkitekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted. Bygningen er af røde normalsten og med sadeltag, hængt med vingetegl. Efterfølgende er bygningen nyindrettet med gravkontor og nyt toilet, mens redskabsrummet er inddraget og forlagt til et kombineret *redskabs- og maskinhus* i kirkegårdens sydøstre hjørne. Bygningen er af sortmalede brædder og har pyramidetag, beklædt med tagpap (arkitekter Ib Lydholm og Asger Thomsen, Thisted).

Ved kirkegårdens nordside ligger den tidligere *skole*, som efter en udbygning 1910 i folkemunde kaldtes 'Vandborg Universitet'.¹³ Det markante anlæg (jf. fig. 1, 2 og 14), som nu er i privat eje, består af en skolebygning fra o. 1850, som 1910 er udvidet med en ny skolebygning og gymnastikhus hhv. nordvest og nord for den ældre skole, alt efter tegninger af arkitekt Mogens Clemmen-

Fig. 3. Matrikelkort 1:10.000. Målt 1796 af Svendsen, prøvet 1817 af Søborg og omtegnet 1866 af Agerholm. Tegnet af Jørgen Wichmann. – *Katasterkarte*.

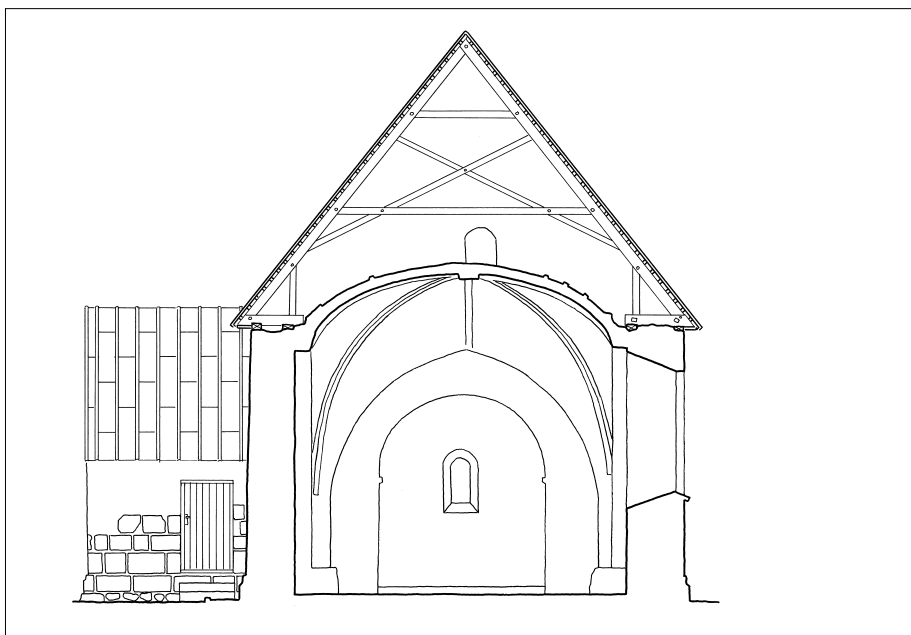

Fig. 4. Tværsnit 1:150 gennem skibet set mod øst. Målt og tegnet af Peter Duun 2010. – *Schnitt durch Schiff gegen Osten.*

sen, København. Den gamle bygning, som udgør en del af kirkegårdens nordre grænse, er en lang længe af røde sten (jf. Hove s. 1415), oprindelig stråttækt, men nu teglhængt. De nye skolebygninger står hvidkalkede, idet den markante hovedbygning har teglhængte tage med halvvalm. – Et *†brændeskur* omtales 1930.¹⁴

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil i senmiddelalderen er føjet et sakristi ved korets nordside samt et tårn ved skibets vestgavl. Et *†våbenhus* ud for norddøren skal være opført af præsten Christen Madsen (1510–30), der tillige havde bolig her (se s. 1455). Orienteringen afviger mod syd.

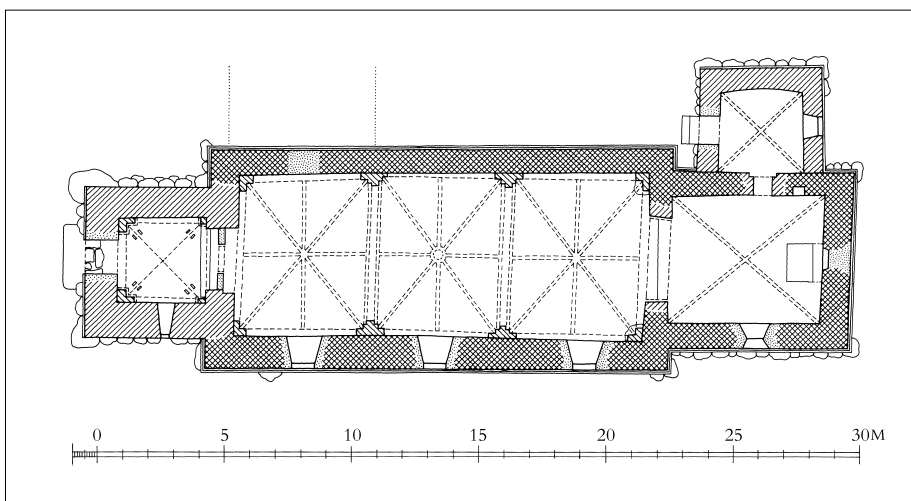
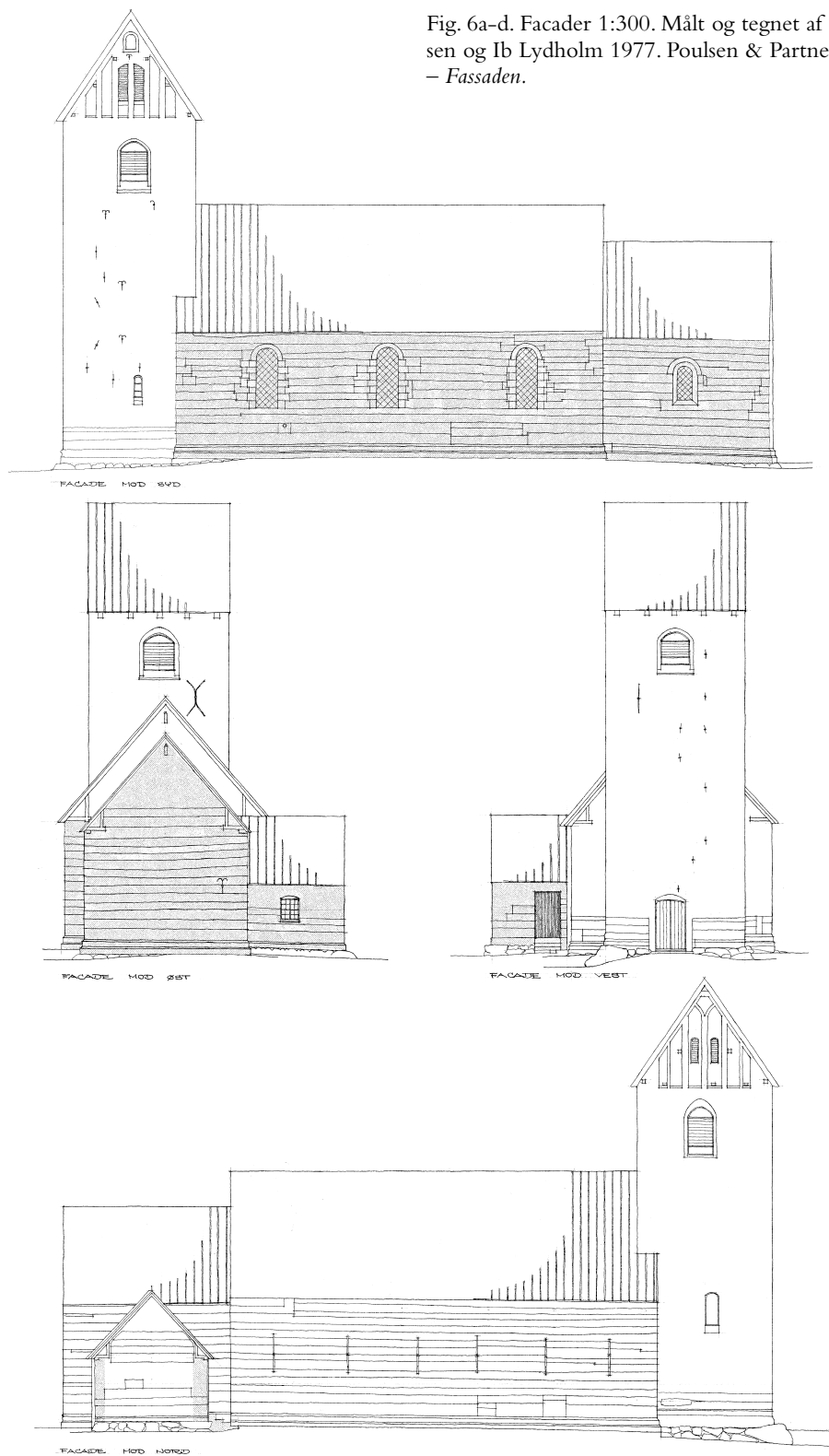

Fig. 5. Plan 1:300. Målt af Poul Hansen og Ib Lydholm 1977, suppleret af Hugo Johannsen 2011 og tegnet af Merete Rude 2012. – *Grundriss.*

Fig. 6a-d. Facader 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1977. Poulsen & Partnere, Thisted.
– *Fassaden*.

Den anseelige bygning, der i præsteindberetningen 1766 fremhævedes som herredets ældste og betydeligste (s. 1449), står med facader af granitkvadre, mens bagmurene er af pudsede og hvidtede marksten. Terrænet, hvis højeste punkt ligger ud for triumfmuren, falder mod øst (jf. fig. 7, 34) og antyder således, at der kan have ligget en ældre *†trækirke(?)* på det nuværende skibs plads. I så fald er det kvadersatte kor på et tidspunkt rejst op mod denne kirkes østafslutning, hvorefter man har opført skibet, hvis sokler er bygget ind mod korets (jf. fig. 34). På korets sydside tæt ved skibets gavl ses en sokkelkvader (fig. 11), hvis karnisprofil er udformet med henblik på tilføjelse af en lignende kvader på gavlen, hvor dette skifte imidlertid nu efter en af talrige omsætninger erstattes af uprofilerede kvadre.

Bygningen, hvis detaljer næsten alle er forsvundet ved gentagne og omfattende omsætninger af

kvadermurene, hviler på en iøjnefaldende dobbeltsokkel (fig. 34), hvis karnisprofilerede øvre led over det skråkantede nedre skifte udmærker sig ved en lille rille (jf. s. 1246, fig. 15 og 16). Dette svarer nøje til forholdene ved nabokirken i Hove (s. 1416), som i øvrigt er en anelse længere end Vandborg og meget vel kan skyldes samme hold af stenhuggere og murere. Over soklen hæver murene sig hhv. 13 (koret) og 14 skifter (skibet), hvis højde aftager mod murkronerne. En syld af marksten er synlig under korets sokkel mod syd.

Døre og vinduer. Ingen oprindelige døre eller vinduer er nu længere synlige udvendig i de omsatte kvadermure. Endnu 1880 (*Løffler*) skimtedes på kirkens nordside et vindue samt omridset af døren med dens vandrette monolitte overligger i pagt med normen for egnens andre romanske kvaderstenskirker (jf. Hove og Dybe s. 1417, 1538). Indvendig i koret mod øst og nord ses spor af to

Fig. 7. Ydre set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2010. – *Äußeres aus Südosten.*

Fig. 8. Ydre set fra nordøst. Foto Hugo Johannsen 2010. – *Äußeres aus Nordosten.*

blændede vinduer. Det nordre, hvis øvre, kvader-satte del med buen indhugget i den monolitte overligger, er synlig over døren til sakristiet, måler 67 cm i bredden. Vinduet bag altertavlen er lavtsiddende og måler ca. 130×72 cm i murflugt. Udvendig på korets sydside, øst for det nuværende vindue, ses en omvendt *sålbænksten* (fig. 9; jf. s. 1420, fig. 11–12) fra et vindue med en bredde på 69 cm. Vest for vinduet bemærkes en kvader med fordybet, korsmærket stenhuggerfelt (fig. 13), og endvidere udmærker en kvader vestligt på skibets sydside sig ved et stærkt fremspringende *mandshoved* (fig. 10), tolket som 'bygmesterportræt'.¹⁵ Endelig er i vestvæggen af sakristiet iagttaget en genanvendt kvader med et ringformet ornament, som dog nu er skjult bag et pengeskab, jf. s. 1461.

Taggavle. Korets kvaderklædte gavle er for den øvre dels vedkommende ommuret med røde normalsten, mens triumfmuren står velbevaret

med murværk af marksten og på vestsiden mod skibets loft desuden har en række store kvadre; her ses endvidere to firkantede bomhuller. I forbindelse med den senmiddelalderlige hvælvs-lagning er gavlen gennembrudt af en fladbuet dør, som mod korloftet, hvor en forsvundet dørfløj har været monteret, er falset og muret med fladskifte omkring stikkets rulskifte.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I senmiddelalderen har man ombygget kirkens indre og til-lige forsynet den med en række tilbygninger. Således er både kor og skib blevet overhvalvet, mens der ved korets nordside er tilføjet et sakristi; endelig fik skibet et tårn ud for vestgavlen samt et o. 1820 nedrevet *†*våbenhus foran norddøren. Sidst-nævnte skal ifølge indberetningen 1766 have været en usædvanlig toetages bygning, opført af præsten Christen Madsen, som blev kaldet 1510 og virkede til sin død 1530, jf. ovf. og s. 1458.² Ifølge

Fig. 9–10. 9. Granitkvader med udhugning til vinduessål, sekundært indmuret i korets sydside (s. 1455). Foto Hugo Johannsen 2011. 10. Mandshoved på granitkvader i skibets sydside (s. 1455). Foto Hugo Johannsen 2010. – 9. *Granitquader mit Aushauung für Fenstersohle, sekundär in die Südseite des Chores eingemauert*. 10. *Männerkopf auf Granitquader in der Südseite des Schiffes*.

samme beretning skal han have været begravet i tårnet. Bortset fra våbenhuset (og skibets hvælv) kan rækkefølgen af disse tiltag ikke tidsfæstes med sikkerhed; men dendrokronologiske undersøgelser af tagværkerne over kor og skib (s. 1460), opført af tømmer, fældet hhv. o. 1435–40 og o. 1520, tyder på, at ændringerne i kirkens østende er ældst. Skibets tagværk er derimod utvivlsomt samtidigt med hvælvsbygningen, som i øvrigt sammenlignet med egnens andre landsbykirker er en ikke gængs berigelse. Det må således i lighed med våbenhuset henføres til Christen Madsens embedsperiode, og dette gælder muligvis også tårnet, som han øjensynlig lod indrette som sit begravelseskapel.

Korets *hvælv* er usædvanligt, idet kapperne hviler på forlæg, som sekundært må være hugget ind i væggene; det har overribber på fladen. En *gemmeniche*, østligt i nordvæggen ud for alterbordet, kan være oprindelig, men er muligvis også indarbejdet i forbindelse med den nævnte ombygning. Åbningen måler 27×46 cm, dybden 39 cm, og bunden sidder 84 cm over nuværende gulv.

Den runde *korbue*, som har kragbånd af fremspringende teglskifte, må være udvidet i højde og bredde samtidig med ændringerne i korrummet. Herved er oprindelige kalkmalerier på triumfmuren i øvrigt beskåret (s. 1461).

Sakristiet (jf. fig. 12, 36) er opført af kvadre, som er udtaget fra korets nordmur, suppleret med munkesten i munkeskifte. Også sokkelledene er genanvendte over de fremspringende syldsten. Det gælder således de skråkantede led i øst og de øvre, karnisprofilerede led i nordgavlen. Et fladbuet vindue i østsiden er formentlig oprindeligt, mens den firkantede *præstedør* i vest er indsat i 1800-tallet (jf. f. eks. Hygum s. 1376). Det indre overdækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg, og

Fig. 11. Udsnit af kirkens sokkel i sydhjørnet mellem kor og skib med profileret hjørnekvader, rykket mod øst ved murens omsætning (s. 1454). Foto Hugo Johannsen 2011. – *Ausschnitt des Chorsockels in der Südecke zwischen Chor und Schiff mit profiliertem Eckquader, beim Umsetzen der Mauer nach Osten gerückt*.

Fig. 12. Ydre set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Äußeres aus Norden.*

forbindelsen til koret sker gennem en fladbuet dør, som mod kirkerummet sidder i blændingsfelt.

Tårnet (jf. fig. 12) hører til en gruppe af tilbygninger, som har hentet inspiration i Holstebro og formentlig skal henføres til de sidste årtier af 1400-tallet (jf. s. 204 og ndf.). Det har oprindelig fremtrådt endnu mere markant i det ydre med glugger til to mellemstokværk og taggavle, der antagelig var fremhævet med pinakler – detaljer, som for længst er forsvundet ved tilmuring og nedskæring. Murværket hviler på en syld af meget store kampesten (fig. 14) og er opført af munkesten i munkeskifte over udflyttede kampestenskvadre, der hæver sig fire-fem skifter over det karnisprofilerede sokkelskifte (kun i vest). I bagmurene ses munkestenene blandet med marksten og enkelte kvadre. Efter gennembrydningen af den oprindelige vestgavl er der tilsyneladende opsat en midlertidig taggavl af munkesten, hvis taglinjer af musetrapper

er synlige fra det andet mellemstokværk. Murværket er i det ydre, navnlig mod syd og vest, stærkt præget af de gentagne istandsættelser, som det barske vejrlig gennem århundreder har nødvendiggjort.

Fig. 13. Granitkvader med korsmærket fordybning (s. 1455). Foto Hugo Johannsen 2011. – *Granitquader mit einer mit Kreuz versehenen Vertiefung.*

Tårnrummet forbindes med skibet af en spidsbuet arkade med let overgribende stik i nord. Efter indretningen af tårnrummet som våbenhus i 1800-tallet og indsættelse af en yderdør i vestsiden er arkaden blændet omkring en fløjddør, jf. bl.a. Hygum, Hove og Ferring (s. 1376, 1421 og 1488). Rummet belyses gennem et lille fladbuet vindue i syd og overdækkes af et ribbeløst krydshvælv, hvilende på hjørnepiller med kragbånd. Pillerne forbindes med spidse skjoldbuer, der er helstens brede i øst og vest, men spinklere mod syd og nord; i kappefigene indrammes 'graterne' af små, rektangulære spygatter, og i den nordre kappe er et *klokkerebshul*; endvidere ses overribber på fladen. Hvælvet, der svarer til hvælvet i Mejrup (Hjerm Hrd.) og hvælvene i både kor og tårn i Ferring (s. 1488-89), kan være udført af en murermester, som har virket i Holstebro eller ladet sig inspirere af kirken her (s. 204).

Den omstændighed, at hvælvet i det lille rum er indbygget på piller, antyder, at det først er indbygget i anden omgang (jf. f.eks. Hygum s. 1377). Dette kunne så forklare, at overdøren til nordsidens *fritrappe*, som giver adgang til det nedre mellemstokværk, synes at være en sekundær forstørrelse af en fladbuet glug. Den er muret af munkesten med loft af trinvis stigende rulskifter og åbner sig falset mod rummet; åbningens nedre del er tydeligvis brudt gennem muren og dens kerne af marksten (jf. fig. 35). Langt senere har man etableret en opgang til de øvre stokværk via en *†lem* i den nordøstre kappe. Adgangen hertil skete fra et balkonlignende podium i tårnrummets østre del over indgangen til kirken. Hvornår dette arrangement var etableret, vides ikke.

Det nedre mellemstokværk har i sydvæggen vis-a-vis fritrappens overdør en blændet glug med fladbuet rulskiftestik; den flankeres af to smalle, fem skifter høje slidser. I det øvre mellemstokværks flankemure ses blændede glugger, ligeledes med stik af rulskifter og i syd tillige med flankerende lyssprækker svarende til forholdene i stokværket nedenunder. I østvæggen er sekundært indsat en rundbuet dør til skibets loft; den åbner sig mod tårnet i en kurvehanksbuet blænding, muret af normalsten, til dels gule. Døren er eftermiddelalderlig og kan være etableret efter

nedrivningen 1820 af våbenhuset, hvorfra der antagelig har været opgang til loftsrummene.

Klokkestokværket, i hvis murkroner ses åbentstående bomhuller til hængestilladser, har store glamhuller, som oprindeligt alle har stået med spidsbuet, udvendig falset afdækning. Det søndre glamhul er ommuret og står nu rundbuet, mens der i de øvrige er indmuret fladbuede tremme-jalousier. Af de nedskårne blændingsgavle er den nordre bedst bevaret (jf. fig. 12). Den har seks højblændinger, hvis afdækninger er beskåret ved fjernelsen af de vedligeholdelseskrevende kamme. De yderste blændinger adskilles af halvtstens brede stave, mens disse er helstens omkring de midterste, som åbner sig i fladbuede glugger og har bevaret ansatser til spidsbuede stik; en blænding herover antyder, at de har været samlede under et fælles buestik, svarende til forholdene ved det nedrevne sydkapel i Holstebro (s. 192). Nedskårne tårgavle meget lig Vandborgs ses bl.a. i Lomborg og Dybe (s. 732, 1541). Den søndre taggavl er derimod næsten helt ændret ved en istandsættelse, muligvis o. 1800: De to midterste blændinger er delvis udmuret omkring to glugger, hvis stik tilsammen danner en fladbue, og i gavlspidsen er indsat en lille fladbuet åbning.

Skibets tre *hvælv* må som nævnt være indbygget samtidig med fornyelsen af tagværket o. 1520. Den nærmeste parallel er skibets hvælv i Mejrup (Hjerm Hrd.), hvis samhørende tagværker er dendrokronologisk dateret til 1515;¹⁶ de forsvundne *†hvælv* i Lemvig Kirke (s. 348) synes også at have været udført af samme murermester. De ottedelte ribbehvælv hviler på falsede vægpiller, som langs væggene forbindes med helstens brede, spidse skjoldbuer. Hjørnepillerne i øst ved triumfmuren udgår fra murklodser, som kan rumme rester af *†sidealterborde*(?). Gjordbuerne er falsede, og i midterfaget samles ribberne i en ringformet åbning med bræddelåge mod loftet. Der er overribber med trinkamme mellem alle otte kapper.

†Våbenhus. I præsteindberetningen 1766 beskrives denne tilbygning foran norddøren (jf. fig. 3) som værende opført o. 1512 på egen bekostning af kirkens præst Christen Madsen, der tilmed foroven havde et værelse, som han benyttede til sin død 1530.² Den var af tegl og stod blyklædt, men

var fra slutningen af 1700-tallet i stadig stigende forfald. Således kaldes loftet 1768 så skrøbeligt og brøstfældigt, at 'fast ingen uden fare kan komme derpå'. 1815 var en mur revnet helt igennem og til fare for kirkegængerne, da den truede med at vælte og derfor ønskedes nyopført.¹⁷ Det skete imidlertid ikke, og 1820 var bygningen så faldefærdig, at den måtte nedtages inden den kommende vinter. Ifølge herredsbeskrivelsen 1879 skal der have været en vindeltrappe i det sydvestre hjørne op til 'beboelseslejligheden' ovenover. Endvidere skal der langs den østre væg have været en indmuret bæk, hvorpå tre ligkister kunne stå, foruden en ligbåre.¹⁸

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Kirkens regnskaber fra de første århundreder efter reformationen synes ikke bevaret, hvorfor dokumentationen af den eftermiddelalderlige historie er betydeligt mere sparsom, end det er tilfældet ved andre af egnens kirker. 1768 var kirken præget af et vist forfald.¹¹ Således bemærkedes, at store sten i tårnet var enten faldet ned, løse eller ubrugelige. Endvidere konstateredes det, at lofterne under klokken og i våbenhuset var så skrøbelige, at man dårligt kunne færdes der. Endelig var en del af midtergangens gulv brudt op, og adskillige vinduer manglede ruder og bly. Året efter blev manglerne på nær de omtalte lofter udbedrede. I slutningen af 1790'erne synes kirken imidlertid på ny at have været i slet forfatning. Ved de årlige syn fra 1795 indtil 1800 klagedes højlydt over kirkens tilstand, og 1797 mente man endda, at 'både lærer(!) og tilhørere kunne frygte for at blive beskadigede eller kvalt under ruinerne'.¹² De konkrete anker angik især tårnets søndre og vestre hjørne, som truede med at falde ned, men også de dårlige lofter og klokkens mornede ophæng mv. var fortsat kilde til bekymring. Ved en *hovedreparation* 1800 blev de kritisable forhold bragt i orden undtagen våbenhuset, som 1820 blev nedtaget.¹⁷ Ved en ny *hovedistsættelse* 1880-82 blev korets og skibets kvaderbeklædning omsat, nye store rundbuede vinduer med støbejernsrammer indsattes på sydsiden, og nordsidens to vinduer med trærammer sløjfedes. De nyomsatte mure forstærkedes endelig ved indsætning af store jernankre (jf. fig. 12).¹⁹

Gulve. Både kor og skib har gulv af lud-behandlede brædder, mens der i sakristiet og

våbenhuset er brune klinker på fladen med fuge. Gulvet i tårnrummet ligger et trin lavere end skibets. † *Gulve.* 1803 havde kirken et 'skikkeligt' murstensgulv, som dog efterfølgende, bl.a. 1822, for mandfolkestolens vedkommende ønskedes repareret.¹⁷ 1835 var turen kommet til fruentimmerstolene, som enten skulle have nyt gulv af brædder eller af mursten, lagt på kant. Kor, sakristi og skib har fået trægulve før 1931.¹⁴ Dette år skulle skibets gulv ferniseres, mens korets og sakristiets gulvbelægninger blev malet 1933.

Døre. Våbenhusets fladbuede yderdør, som er nymuret ved en nyere istandsættelse, kan være etableret efter nedrivningen af det middelalderlige våbenhus i nord 1820, men stammer muligvis først fra midten af århundredet, svarende til mønstret ved en række andre af egnens kirker

Fig. 14. Detalje af tårnets vestside med udflyttet sokkel over syldsten (s. 1457). Foto Hugo Johannsen 2011. – *Detail der Westseite des Turmes mit versetztem Sockel aus Granitquadern.*

Fig. 15. Stukglorier fra (†)romansk kalkmaleriudsmykning på triumfvæggen over korbuen (s. 1461). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Stuckglorien von (†)romanischer Wandmalereiverzierung auf der Triumphwand über dem Chorbogen.*

(jf. Hygum s. 1376, Hove s. 1421). 1844 blev den dobbelte dør i sakristiets vestside indsat.²⁰

Vinduer. Kirkerummet er ensidigt belyst gennem vinduer på sydsiden. De store rundbuede åbninger, som lukkes af rudeformet glas i støbejernsrammer, er indsat 1880–82 i forbindelse med kvadermurenes omsætning.²⁰ †*Vinduer.* Ved en istandsættelse 1783 blev kirken forsynet med nye vinduer, formentlig dog blot rammerne, hvortil kom et nyindsat i den vestre ende, 'hvor ingen lysning er'.²¹ 1844 indsattes yderligere to nye vinduer med karme og slagbuer i kirkens nordre side, og 1861 besluttedes det, at kirkens vinduer udvendig skulle males med stenfarve, indvendig med perlefarve.²⁰ Ved kvadermurens omsætning 1880–82 sløjfedes vinduerne i skibets nordside. Umiddelbart forinden blev kirkens vinduer beskrevet som store og fladbuede (*Löffler 1880*).

Tagværker. Koret og skibet har bevaret midaldrelige tagværker af egetømmer, mens tår-

nets er nyere og af fyr; sakristiets loft er ikke tilgængeligt. Korets tagværk er på syv fag og med dobbelt lag hanebånd samt spærstivere; alt er indtappet og træfornaglet. Skibets tagværk er nu på 22 fag med dobbelt lag hanebånd, som er bladede på østsiden. De lodrette spærstivere er indtappede og tagværkets skråbånd kæmmede over spær og hanebånd; alt er træfornaglet. Endelig er konstruktionen yderligere afstivet med stormlægter. I nord spores en tømmernumrering med øksehugne romertal, begyndende med nr. 2 i øst, dvs. et gavlspær mangler. Et antal hanebånd og skråbånd er senere udskiftet med fyrretømmer.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2010 er der udtaget boreprøver samt afsavet skiver af spærsko fra korets og skibets tagværker.²² Korets tagværk er udført af ungt, halvhundred år gammelt træ, hvis fældningstidspunkt er beregnet til o. 1435–40. For skibets vedkommende til o. 1520.

Tagbeklædningen er af bly, og så langt regnskabene rækker, har dette været tilfældet.

Farveholdning. Murenes udvendige granitkvadre står blanke, mens tårnet er hvidkalket. Den ombyggede gavlspids over koret synes at have været overtrukket med et lag cementmørtel, og dette har muligvis også været tilfældet med sakristiets murværk. I det indre dækkes murfladerne af et tykt lag karakterløst murpuds, som står hvidt.

Opvarmning og elektricitet. Kirken opvarmes siden o. 2000 elektrisk med rørovn under bænke og pladeradiatorer langs væggene i kor og sakristi. †*Opvarmning.* 1895 installeredes en *kakkelovn* i skibets nordvestre hjørne med forbindelse til en skorsten, som førtes op gennem tårnet.²³

Piscina(?). I sakristiets vestside tæt ved korets mur iagttoges tidligere en lille sten af granit, hvori var udhugget en rund fordybning, måske en piscina eller et vievandskar, der dog fremtrådte ufuldført (*Uldall 1890*). Stenen dækkes i dag af kirkens indmurede pengeskab.

KALKMALERIER

O. 1250 (fig. 15) er der på triumfvæggen udført en fremstilling, hvis emne formentlig har været et billede af den tronende Kristus med flankerende sidefigurer, om end det præcise indhold nu ikke lader sig bestemme. I forbindelse med hvælvslagningen i skibet og korbuens udvidelse er billederne beskåret og repræsenteres nu kun af tre stukglorier over korbuens top. Måske har der været et værkstedsfællesskab med billeder i Rom Kirkes apsis, hvor brugen af stukglorier også er dokumenteret (s. 787).²⁴

†*Eftermiddelalderlige kalkmalerier.* En kalkmaleri fortegnelse over kirkens præster før og efter reformationen var malet på korvæggen.² Endvidere fandtes et *skyggemaleri* (jf. fig. 22), vel fra 1600- eller 1700-tallet, bag altertavlen, udformet som 'en afskyelig brun »Fyrstekappe« med gule kanter' (J. Magnus-Petersen), dvs. et illusionistisk malet, ophængt draperi.

Fig. 16. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Innernes gegen Osten.*

INVENTAR

Oversigt. Fra kirkens ældste tid stammer det omsatte granitalterbord med helgengrav og tilhørende relikviegemme, der dog dækkes af en sekundær bordplade. Endvidere den romanske døbefont, der er af områdets vanlige bægerbladstype.

Ældre kilder om inventaranskaffelser og istandsættelser er yderst sparsomme. Bl.a. savnes kirkens regnskabsbøger fra 1500- og 1600-tallet, ligesom synsprotokollen først synes bevaret fra 1926. Derfor må flere detaljer, ikke mindst om private givere af enkeltgenstande, forblive uoplyst. De første årtier efter 1600 er repræsenteret af altertavlen, der bærer dateringen 1624 og antagelig skyldes den såkaldte Dejbjerg-mester; den billedrige tavle er nært beslægtet med altertavlen i Skjern Kirke. Prædikestolen, ligeledes fra århundredets første del, kan tilskrives den flittige Lemvigbilledskærer, Kristen Spend. Fra o. 1650 stammer alterstagerne, mens altertavlens malede topfelter antagelig er fra o. 1700. Muligvis er også altersølvet, der dog blev stjålet i sommeren 2011, for de ældste deles vedkommende fra 1700-tallet. Fra det følgende århundrede hidrører flere genstande, fra den første halvdel vigtigst klokken, omstøbt 1824 af Peder Meilstrup, Randers og alterkanden (1845), mens dåbsfad og -låg, sygesæt, dåbskande, alterskranke og oblatæske er anskaffet i løbet af de føl-

gende årtier. I forbindelse med altertavlens renovering 1907 tilføjedes nye malerier i stor- og sidefelter, hhv. af Anker Lund og J. Magnus-Petersen; stolestaderne blev delvis fornyet 1912, en syvstages tilføjet 1935 og kirkens orgel opsat 1961.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkens hovedinventar-genstande, altertavlen og prædikestolen er endnu farvemæssigt præget af istandsættelserne 1907 og 1913. En fornyet restaurering af det historiske inventar, gennemført 1979-82 i forbindelse med kirkens hovedistandsættelse, har dog ikke medført større ændringer af farveholdningen.

Som nævnt er indretningens ældre historie kun dårligt belyst. 1783 blev kirken af den høje patron, dvs. Ove Henrik Juul-Rysensteen, sat i god og forsvarlig stand, både ud- og indvendig.²¹ Forfaldet tog imidlertid hastigt til. Således udsendtes der en veritabel katastrofealarm, da man 1797 konstaterede, at gudstjenesten helt måtte ophøre, hvis der ikke snart blev foranstaltet en hovedreparation af den faldefærdige kirke. Så slemt stod det til, at både 'læreren' (dvs. præsten) og menigheden var i fare for at komme til skade eller ligefrem risikerede at blive kvalt under ruinerne af den sammenstyrtede bygning.¹² Først 1800 var tilstanden tilfredsstillende efter en hovedreparation.¹² 1842 og 1844 bemaledes hhv. altertavle, prædikestol og samtlige kirkestole.²⁰

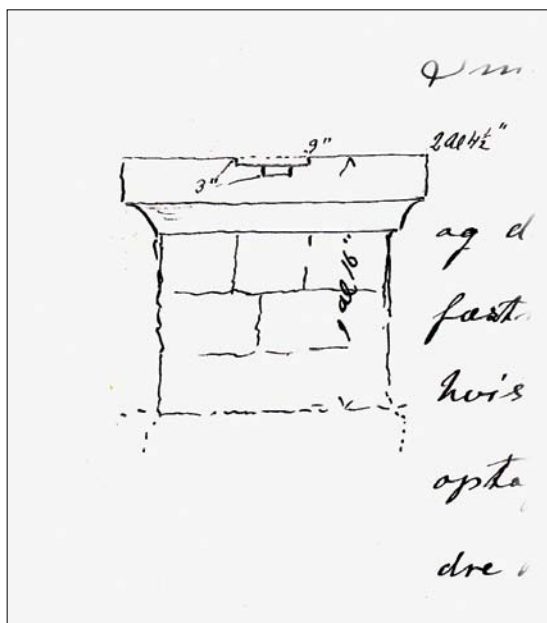

Fig. 17. Opstalt af det middelalderlige alterbord med snit af bordpladen, hvori ses helgengrav (s. 1462). Tegning 1907 af J. Magnus-Petersen. – *Aufriss des mittelalterlichen Altartisches mit Schnitt der Tischplatte, darin das Heiligengrab.*

Alterbord (fig. 17), middelalderligt, muret af store granitkvadre, om end det synes sekundært omsat og 1863 blev yderligere forlænget mod nord 'for at komme til at stå lige for altertavlen'.²⁰ 111 cm højt, 129×103 cm, placeret i en afstand af ca. 95 cm foran østvæggen. Bordpladen springer frem med en svagt hulet skråkantprofil. I pladens overside, der i dag dækkes af en sekundær fyrretræsplade, påvistes 1907 ved bordets afrensning²³ en helgengrav med tilhørende relikviegemme. Alt blev beskrevet og aftegnet ved denne lejlighed (fig. 17), men er sidenhen tildækket. Over gemmet lå en dæksten (sepulchralsten) af skifer, mens selve fordybningen indeholdt en blykapsel med relikvier. Relikviegemmet målte 23,5×17 cm, skiferpladen af samme mål havde en tykkelse på ca. 1,3 cm, mens dimensionerne af relikviefordybningen, der kun havde et enkelt afsæt, var 7,8×5,1 cm, idet dybden udgjorde 1,3 cm. Blykapslen var udformet som en firkantet æske, dannet af en sammenlagt blyplade, hvis øverste del var udskåret som et låg. I æsken fandtes en lille benstump, måske et fragment af et fugleribben, ca. 1 cm lang. Re-

Fig. 18. Altertavle, 1624, tilskrevet den såkaldte Dejbjerg-mester (s. 1464). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – Altarbild, 1624, dem sogenannten Dejbjerg-Meister zugeschrieben.

likviet var indsvøbt i en stofrulle af hvidligt 'fint, blødt' silke, mens en tilsvarende rulle af rødt tekstil, der dog ikke nærmere blev specificeret, fandtes ved siden af; et eventuelt indhold manglede. Alt var indpakket i et sammenrullet pergamentblad; spor af indskrifter blev dog ikke påvist. Efter endt registrering blev delene atter nedlagt i bordet.

†Alterbordspanel (jf. fig. 22), antagelig fra 1600-tallet, af fyr; panelet, der var placeret på bordets forside og sekundært blev forlænget i nordsiden (jf. ovf.), var smykket med tre rundbuede arkadefelter, indrammet af halvsøjler med enkle, kantede kapitæler; bueslagene havde udsmykning med bladtunger, mens trefligede blomster sås i svik-

lerne. Fjernet 1907 i forbindelse med altertavlens restaurering.

Nyere alterbordsforhæng (jf. fig. 16) af grøn velourfløj med guldgalonier; tilhørende alterdug af hvidt lærred med broderet alterbryn, der viser Den gode Hyrde, udført i okkergult og sort (jf. Venø Kirke, s. 1223). †Alterklæder. 1791 og endnu 1795 nævnt som 'meget ringe', forrevet og fuld af huller.²⁵ 1841 anbefalede klædet fornyet af rødt silke, fløjel eller klæde, og 1859 foresloges det atter fornyet eller opfarvet.²⁰ 1905 nævntes endnu et rødt klæde (ovenstående?) med (besætning af) guldbrokade og et kors, der dog fjernedes i forbindelse med alterbordets frilæggelse.

Altartavle (fig. 18–22), udført 1624 ifølge udskåret årstal på postamentlistens to sydlige fremspring, formentlig af den såkaldte Dejbjerg-mester (jf. ndf.); tavlen blev bekostet af kirkens daværende ‘forstander’, dvs. kirkeværgerne,²⁶ til hvem der antagelig refereres med to udskårne navnetræk (»ISS« og »IAS«) på postamentets nordre del.

Tavlen, som i sin opbygning nøje svarer til altartavlen i Skjern (o. 1610, s. 547), omfatter et tredelt storstykke med sidevinger på et lavt postament, et todelt topstykke, der er bredere end det tilhørende storfelt, og en topgavl. De enkelte

Fig. 19. Storvinge af altartavle, 1624. Detalje af fig. 18 (s. 1464). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Großflügel des Altarbildes, 1624. Detail.*

dele adskilles af joniske hermer, mens sidevinger, topgavl og hængestykker alle er formede som viltre rulleværkskartoucher, fyldt med figurativ og vegetativ ornamentik. Storstykket har kurvehanksbuet midtfelt og rundbuede sidefelter, flankeret af kvindelige hermer med delvis nøgen overkrop; de tilhørende skafter har ophængte frugtbundter og beslagværksornamentik. Bueslagene har æggstavprofil med tandsnit og buetunger og pilastre med blomster og fliget bladværk samt base med beslagværk; i sviklerne er parvist modstillede volutter. Storvingerne har sol- og måneansigter samt frugt- og blomsterdekorationer (fig. 19). Storgesimsen har udskårne frisefelter i lavt relief med hjerteprydet beslagværk og fremspring, smykket med kerubhoveder. Topstykkets hermer er formet som nøgne kvinder på postamenter med akantusrosetter; heraf har den nordre og søndre herme holdt et attribut (det søndre er forsvundet) i den ene fremstrakte hånd; at dømme efter den nordre hermes stavliggende fragment har det muligvis drejet som om dydeattributter (kors, sværd eller anker) eller om lidelsesredskaber (spyd, stave eller nagler). Topfelterne (fig. 20) er højrektangulære og indrammet af tandsnitsprofil. Topvingerne har medaljoner med kerubhoveder i rammer, dannet af attiske slyngbånd; øverst udmunder vingerne i topspir, der repeteres i fritstående dekorationer på topfrisen. Antagelig har også topstykket været flankeret af tilsvarende spir. Topgesimsen har kerubhoveder som storstykkets gesims. Topgavlen har i midten et rundbuet felt med bueslagsprofiler, dannet som tandsnit, slyngbånd og rulleværkskartoucher; flankerende feltet er sekstakkede stjerner. Selve postamentgesimsen har fremspring med reliefversaler og tal, jf. ovf. Midtstykkets frise har et ophængt frugtbundt, mens fremspringene smykkes af løvehoveder. Hængestykkerne har oprulde volutter med bladværk og rosetter; på hjørnerne kerubhoveder med flad pandekrølle.

Alttermalerier. I storfeltet er indsat et maleri af *Kristus i Getsemane*, i nedre højre hjørne signeret 1907 af Anker Lund; olie på lærred, ca. 90×56 cm i lysmål. I billedets forgrund knæler Kristus i bøn. Han har skulderlangt brunt hår og skæg og er iklædt hvid kjortel og rødbrun kappe. I baggrun-

Fig. 20. Topstykke af altertavle, 1624. Detalje af fig. 18 (s. 1464 f.). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – Oberstes Stück von Altarbild, 1624. Detail.

dens nattelandskab med træer og spredt vegetation ses til højre de sovende apostle. Fremstillingen er nært beslægtet med kunstnerens gengivelse af samme motiv i Skørting Kirke (1897, *DK Århus* 1932); dog er den store skærmende engel bag Kristusfiguren udeladt i Vandborg. Sidefelterne, udført 1907 efter tegning af J. Magnus-Petersen, viser 'emblemer' eller allegoriske gengivelser af *Troen* og *Håbet*, olie på træ, ca. 90×35 cm. Motiverne, der gentager de ældre sidefelters tema (jf. ndf.), gengiver th. og tv. et gyldent kors og anker, begge omsluttet af sammenbundne palmegrene og kronede af ottetakkede stjerner, alt på sort bund. Topstykkets to felter, o. 1700, viser i nord *Kristi Korsfæstelse*, placeret i et landskab med et byprospekt (Jerusalem) i baggrunden, mens sydfeltet gengiver *Opstandelsen*; begge motiver er vist mod en lysende blå himmel med spredte skyformationer.

Indskrifter. Foruden postamentets initialer og årstal bærer tavlen en række skriftsteder mv., anført i gylden fraktur på sort bund i forbindelse med istandsættelsen 1907. Storstykkets sidefelter har tekster fra Mark. 5,36, mens topstykkets indskrifter refererer til topfelternes motiver (Matt. 27,46 og Joh. 11,25). Endvidere læses på topfrisen: »Kristus er død for vore Synder« (nord) og »Oc igien opstanden til vor Retfærdighed« (syd). Topgavlens felt viser et Jesumonogram.

†*Altermalerier* (fig. 22). Ifølge præsteindberetningen 1766 viste storfeltet *Nadveren*, mens der på storstykkets sidefelter var malet *Troen* og *Håbet*.² Måske har dette dog drejet sig om yngre malerier, fra o. 1700, der endda kan være yderligere fornyet, o. 1842, om end med gentagelse af motiverne. 1880 omtaltes det førstnævnte med følgende nedsettende karakteristik af *Löffler* 1880: »Et utvivlsomt langt yngre, meget slet oliemalet Billede af

Fig. 21. Altertavle, 1624, vist med malerier fra o. 1700 og 1907 (s. 1465). Ældre foto i NM. – Altarbild, 1624, mit Gemälden von um 1700 und 1907.

Nadveren«. Tilsvarende fik sidefelternes billeder, nævnt som knælende fremstillinger af Troen og Håbet, hhv. i nord og syd, en ubetinget nedsættende vurdering 1907 ('meget slette og uden værdi'); begge blev da også kasseret i forbindelse med tavlens renovering. De tilhørende *†indskrifter* i topstykkets fyldingsfelter var: »I Jesu Navn skal hvert Knæ bøjes« og »Jesus Christus lever, en Talsmand i al Evighed«, alt malet 'i almindelige forskriftstyper', dvs. i skriveskrift. I topfeltet stod: »Jehova«.

Den brogede staffering af de arkitektoniske dele er i hovedsagen præget af J. Magnus-Petersens istandsættelse af tavlen 1907, da bemalingen søgtes fastlagt på grundlag af de ældste farvespor. Tavlens grundfarve er mørkebrun, hvortil kommer et bredt spektrum af forskellige nuancer af rødbrunt, grønt, rødt, blå og grønt samt sølv og guld, til dels med anvendelse af laseringer.

Som fremhævet under beskrivelsen af Skjernaltertavlen (s. 547, 549) skyldes begge værker formentlig den såkaldte Dejbjerg-mester, muligvis

identisk med Ringkøbingbilledskæreren, mester »M. S.« (Morten Snedker),²⁷ hvis overdådigt udsmykkede værker i højrenæssancestil ikke blot findes i Dejbjerg og nabokirkerne Stavning og Sønder Borris (Bølling Hrd.), men som også lader sig påvise i Hover (Hind Hrd.), samt i en række kirker i Ribe Amt (Henne, prædikestolshimmel (o. 1600-1620), Vester Nebel, altertavle (1616), Brøndum, prædikestol (1617) og Skast, altertavle (1620), jf. *DK Ribe* 1257, 1980, 1952 og 1894). Rigest er dog altertavlerne i Skjern og Vandborg, hvor fantasifulde hermefigurer har erstattet de øvrige tavlers søjler med prydbælter. Der er dog også indbyrdes forskelle mellem de to tavler. Vandborgtavlen mangler således bl.a. de udkårne dydefigurer i Skjernerstavlens topstykke og topspirene sammesteds samt topgavlens Fugl Fønix og Pelikanen, to hyppigt anvendte Kristussymboler.

Tavlens tilblivelse lader sig ikke belyse arkivalsk. 1795 nævntes den som værende i stykker,¹² men repareredes og bemaledes 1842.²⁰ 1899 be-

fæstedes overdelen af altertavlen til muren.²³ I forbindelse med tavlens forundersøgelse og restaurering 1905–07 påvistes tre farvelag. Nederst iagttoges spor af den oprindelige staffering med delvis ægte forgyldning og forsølvning på blade og frugtklaser; herover fandtes en 'smagløs og broget' bemaling med skrigende røde, blå og grønne farver, måske hidrørende fra istandsættelsen 1842. Yngst var 'en vanzirende overmaling' med rødgrå oliefarve, stedvist suppleret med 'en styg bronce-tinktur' i stedet for en ægte forgyldning. Istand-sættelsen 1907 omfattede dels en stabilisering af snedkerarbejdet med tilføjelse af manglende dele dels en afrensning af den ældre staffering, der erstattedes med en nyopmaling af rammeværket med udgangspunkt i oprindelige farvespor, påført i 'passende samstemmende farver efter et skøn-somt valg'. Endelig afrensedes og restaureredes

Fig. 22. Altertavle, 1624, vist 1904 med ældre staffering. Forneden ses $\dagger$ alterbordspanel, fjernet 1907 i forbindelse med alterpartiets restaurering (s. 1465). Foto Chr. Axel Jensen 1904. – *Altarbild, 1624, 1904 mit älterer Verzierung gezeigt. Unten das $\dagger$ Altartischpaneel, das 1907 bei der Restaurierung des Altarteils entfernt wurde.*

Fig. 23. $\dagger$ Altersølv, antagelig hidrørende fra 1700- og 1800-tallet, alt stjålet 2011 (s. 1467). Foto Arnold Mikkelson 2010. – *Silberne $\dagger$ Altargeräte, vermutlich aus dem 18. und 19. Jahrhundert, 2011 gestohlen.*

topstykkets to malerier. Den gennemgribende restaurering fik dog få år efter (Chr. Axel Jensen 1914) det sønderlemmende skudsmål: »Skrækind-jagende – uvederhæftig og grim!«. 1977 omtaltes revnedannelser og afskalninger, til dels på grund af udtørring, og dele af profillisterne synes fornyet, ligesom tavlen blev renset.

$\dagger$ Altersølv (fig. 23), omfattende kalk og disk, sammensat af dele fra forskellig tid. Alt blev dog stjålet i sommeren 2011. Som erstatning anvendes for nærværende altersølvet fra Ferring Kirke (s. 1507). *Kalk*, 17,7 cm høj, havde fodled i tre afsæt og ægformet knop med dekoration af bukler; begge dele kan stamme fra 1700-tallet, mens det glatte bæger antagelig er nyere, dvs. fra 1800-tallet.²⁸ På bægeret var sekundært indgraveret ejer- eller sikkerhedsbetegnelse i versaler (»Vandborg Kirke«). *Disk*, o. 1700, 12,2 cm i tværmål med indgraveret kors på fanen; under bunden var ejerbetegnelse, svarende til kalken.

**Oblatæske*, af sort porcelæn med forgyldning, anskaffet 1886.¹⁹ 6,5 cm høj, 14,5 cm i tværmål. Under bunden mærke for Den Kongelige Porcelænsfabrik. I præstegården.

Sygesæt (fig. 24), 1854, omfattende *kalk*, 11,5 cm høj og *disk*, 7,5 cm i tværmål. Kalken har på knoppens seks rudebosser graverede versaler: »IHESVS«. På bægeret er indgraveret med skri-

Fig. 24. Sygesæt, 1854 (s. 1467). Foto Arnold Mikkelsen 2010 – *Krankengeräte*, 1854.

veskrift: »Dette gjører til min Ihukommelse«, mens der under bunden med indprikket skriveskrift er anført: »Anskaffet af Vandborg og Fer-

ring Kirke(eire(!) i Aaret 1854«. Mesterstempel for Jørgen Nielsen, Lemvig (*Bøje* nr. 6760) ses på kalkens vandrette standkant samt under diskens fane. I samtidigt *futtermal* af sort læder.

**Alterkande*, anskaffet 1845; af porcelæn.²⁰ Formentlig identisk med kande af sort porcelæn med guld kors og -kanter, 30 cm høj og mærke under bunden for Den Kongelige Porcelænsfabrik. I præstegården.

Skål, 1907,²³ af sort porcelæn med dekoration i guld. 9,5 cm høj. Under bunden er stempel for Bing & Grøndahl.

Alterstager (fig. 25), o. 1650. Stagerne, der er 48 cm høje (fraregnet den sekundære lysetorn), har høj klokkeagtig fod, balusterskaft med nedre vaseformet led og herover, over indkneben del, et spinklere, konkavt led med dobbelte konturlinjer, samt flad, profileret lydeskål. På det nederste fodled er sekundær ejer- og sikkerhedsgraving med versaler.

Syvstage, 1935, af messing, 45 cm høj. På fodstykket er indskrift med fordybede versaler: »Til minde om mine forældre og min broder/ Mads Damgaard 1856-1919 Sine Damgaard 1856-1920 Carl Damgaard 1889-1918. Johs. 11-25. Vandborg Kirke. Paaskemorgen. 1935. Knud Ei-bye. <Stinne Damgaard 1893-1968>«.

Fig. 25. Alterstager, o. 1650 (s. 1468). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Altarleuchter*, um 1650.

†*Messehagler*. Omtalt 1791 som ‘meget ringe’.²¹ 1862 anskaffedes en ny hagel af rødt silkefløj med guldkors og -galoner.²⁰ Denne erstattedes 1909 af en tilsvarende af samme materiale.²³ 1970 anskaffedes endnu en hagel.¹⁴

★*Alterbog*. Et indbundet eksemplar af Christian IV’s Bibel fra 1633 er deponeret i præstegården. Bindet blev istandsat 1893.²³

Alterskranke (jf. fig. 16), 1877.¹⁹ Skranken, der udgør et cirkeludsnit, har drejede balustre med midtring. Grå- og rødbrun staffering med beige lærredsbetræk på knæfaldet. Oprindelig egetræsmalet, idet håndlisten var stafferet som mørk mahogni og knæfaldet betrukket med sort læder.¹⁹ †*Alterskranke*. Nævnt 1835, da knæfaldet læderpolstredes.¹⁷ *Knæleskammel*, nyere, betrukket med grønt fløj, svarende til alteromhænget.

Døbefont (fig. 26), romansk, af granit. 94 cm høj og 70 cm i tværmål. Fonten, der tilhører områdets vanlige bægerbladstype (Mackeprang, *Døbefonte*, 164), har en fod af lysere sten af form som en enkel søjlebase. Det kubiske fodled med svagt indadskrånende sider har et trekantet relieffelt i midten af hver side og afsluttes over et retkantet led med en attisk profil. Kummen, som forneden har de karakteristiske bægerblade og ved mundingsranden en attisk profil, har dog en platte i stedet for – som vanligt – en vulst. Et afløbshul er sekundært lukket med bly. Fonten har endnu rester af en sekundær bemaling, der dog allerede 1884 beordredes fjernet.¹⁹ 1766 nævnt som placeret i koret.² 1877 flyttedes den nærmere mod korbuen, svarende til den nuværende placering.

Dåbsfad, o. 1850. Antagelig identisk med det 1858 omtalte fad, som kirkesangeren formanedes til at holde rent og blankt.²⁰ Det enkle og glatte fad, der måler 56,5 cm i tværmål, har på fanen en sekundær versalindskrift med kirkens navn. Et tilhørende låg med en knop af træ og tværmålet 37,5 cm, har indskrift som fadet. †*Dåbsfad*. 1766 nævntes til vandet en gammel malmkrukke som »en liden Thee Kedel«, der havde været anvendt i ‘de papistiske tider’ til vievand (jf. ndf.).²⁹ Beholderen må være kasseret ikke længe efter, da der 1806 påtaltes manglen på et fad.¹²

Dåbskande. 1862 anskaffedes en tinkande med låg,²⁰ antagelig identisk med den nuværende, 27,5

cm høj. På korpus er sekundært indgraveret ejer- og sikkerhedsbetegnelse med versaler.

†*Vievandsbeholder*, middelalderlig, genbrugt som dåbsfad (jf. ovf.).¹²

Prædikestol (fig. 27–30), 1600-tallets første halvdel, antagelig udført af Lemvigsnedkeren Kristen Spend.

Stolen er af mesterens vanligt anvendte karnapform med fem arkadefag, af hvilke de tre midterste skyder sig frem. De enkelte fag er indrammet af toskanske søjler med skafring. Kannelerede pilastre bærer et profileret bueslag, mens sviklerne udfyldes af trekantblade. Postament og frise har markerede fremspring, forneden med løvehoveder og foroven med diamantbosser. Kerubhoveder med mellemliggende udsvejfede skæringer udgør hængestykker, mens en fremspringende gesims med skråtstillet tandsnit kroner kurvens frise. Nyere *bærestolpe*, *bogstol* og *opgang*.

Stafferingen fremtræder som et resultat af Johs. Mallings restaurering 1913, der tog udgangspunkt i oprindelige farvespor med zinnoberrødt, brunt, sort og grønt foruden guld og sølv med lasur. Her-

Fig. 26. Døbefont, romansk (s. 1469). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Romanisches Taufbecken*.

Fig. 27. Detalje af prædikestol, 1600-tallets første halvdel, antagelig udført af Kristen Spend (s. 1469). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Kanzel, erste Hälfte des 17. Jahrhunderts, vermutlich von Kristen Spend.*

til er dog føjet lyseblåt og violet. De fem arkadefag har halvfigursbilleder af Kristus, vist som Salvator Mundi, og de fire evangelister. De sidstnævnte omfatter, fra venstre mod højre, Mattæus, Markus, Lucas og Johannes. Figurernes følger stikforlæg fra o. 1600 af Crispin de Pas den Ældre, udført efter Gortzius Geldorp (1553–efter 1619).³⁰ Ganske tilsvarende fremstillinger ses i nabokirken Ferring (s. 1512). Kristusfiguren er en opmaling fra 1913 og erstatter en ældre, om end sekundær, fremstilling, der viste Kristus i profil (fig. 30). De respektive navne er anført med gyldne versaler på sort grund i kronfrisen (»S. Matthævs«, »S. Marcvs«, »Salvator Mvndi«, »S. Lvcas« og »S. Johannes«), mens tilhørende skriftsteder står i fraktur på postamentet (Matt. 4,4 (over to felter), Joh. 10,11 og Joh. 8,51).

Stolens anskaffelse er ikke kildemæssigt belyst. Ligheden med Ferringstolen (1640) og dennes udsmykning, udført af hhv. Kristen Spend fra Lemvig og Jacob Maler fra Ribe (Jacob van Meulengracht eller Jacob Bartholomesen), gør det

nærliggende at antage, at prædikestolen i Vandborg er udført af samme mestre. Prædikestolen er tidligst omtalt 1766.² En nyopmaling er nævnt 1842²⁰ og atter 1877, da den fik egetræsstaffering og forsynedes med ægte forgyldning. Dog blev billederne ladt urørte.¹⁹ 1892 blev stolens sokkel ommalet med egetræsfarve.²³ 1913 gennemførtes en gennemgribende snedker- og malermæssig restaurering. Ved denne lejlighed suppleredes bl.a. to af hængestykkernes kerubhoveder, mens den daværende, sekundære Kristus, malet med en 'meget stor, jødisk næse', erstattedes med en frontvendt fremstilling. En lyseblå baggrundsfarve i figurfelterne, der også var sekundær, overmaledes ligeledes. Kronfrisens indskrifter rekonstrueredes, dels ud fra ældre spor, dels efter Ferringstolens eksempel, mens postamentfrisens påskrifter nymaledes. 1959 foresloges prædikestolen nystafferet og betrækket på håndlisten fornyet, hvilket dog endnu ikke var iværksat 1963.¹⁴ I forbindelse

Fig. 28. Løve- og kerubhoved. Detalje af prædikestol, jf. fig. 29 (s. 1469). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Löwen- und Cherubinkopf. Detail von Kanzel.*

Fig. 29. Prædikestol, 1600-tallets første halvdel, antagelig udført af Kristen Spend (s. 1469). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – Kanzel, erste Hälfte des 17. Jahrhunderts, vermutlich von Kristen Spend.

med hovedrestaurationen 1979–82 gennemførtes en snedker- og malemæssig istandsættelse. Samtidig blev i forbindelse med gulvets renovering indsat en ny bærestolpe af træ som erstatning for en ældre muret pille; samtidig sænkedes stolens niveau ca. 10 cm, og kurven drejedes fri af vindueslysningen.

Stolestader (jf. fig. 16, 31), fornyet 1912,³¹ antagelig dog med bibeholdelse af ældre dele. I alt er 15 sæder i nord og 17 i syd, heraf er det østligste dog kun af halv længde og ligesom den vestligste indrettet til kirkesangerens plads. Udskårne gavle med svejfede topstykker og dekoration, formet som en glat tilspidset pilaster med et forenklet, palmet lignende kapitel. Vægpaneler (1837?) med udskåret kontur af volutter og mellemliggende

spidser, jf. Ferring s. 1514. Staffering i mørkebrunt med gråhvide og gyldne pilastre samt enkelte detaljer i rødt og blåt. Blå stofhynder.

†*Stolestader*. 1766 omtaltes stole, placeret i kirketårnet, som delvist ubrugelige.¹¹ 1791 fik kirkestolene skudsmålet 'helt mådelige'.²¹ 1835 foresloges en fornyelse af kvindestolene,¹⁷ hvilket dog 1837 udvidedes til at gælde samtlige stole, der 1844 nymaledes med undtagelse af præstegårdens mands- og kvindestol; disse har antagelig udgjort de forreste af staderne (jf. ndf.).²⁰ Det kan være disse, nævnt som stole, placeret på begge sider 'i korbuen', der anbefalede fjernet 1877.¹⁹

Præstestol, omtalt 1927.¹⁴ Stolen er udformet som en højrygget armstol i nybarokstil med rødt plyssæde. I sakristiet. †*Skrifte- og præstestol*.

Fig. 30. Kristus, vist i profil. Detalje af ældre $\dagger$ maleri, udført før 1913, på prædikestolens midterste arkadefelt (s. 1470). Ældre foto i NM. – *Christus im Profil. Detail von älterem $\dagger$ Gemälde, von vor 1913, auf dem mittleren Arkadenfeld der Kanzel.*

Tidligst nævnt 1766.² Knæfaldet ved stolen og præstens skammel heri læderpolstredes 1835.¹⁷ 1862 anbefaledes stolen 'bortskaffet'.²³ Kirkens degnestol er ikke omtalt i regnskaberne, men har naturligvis dannet pendant til skriftestolen.

$\dagger$ *Embedsstole*. 1844 er nævnt præstegårdens mands- og kvindestol, vel de forreste af de ordinære stolestader.²⁰

Et antal nyere *stole* med armlæn, fløtsæder og brun staffering er opstillet i koret.

Bænke. En række ældre brunstafferede bænke er i sakristiet; 1986 anskaffedes to nye bænke, hvoraf en er opstillet i våbenhuset.

$\dagger$ *Geværskab* til brug for landmilitser er omtalt 1703-04 (jf. Nørre Nissum, Rom, Møborg og Engbjerg, s. 600, 801, 967, 1357).³²

Dørfloje. 1-2). Fra o. 1800 stammer antagelig to brunstafferede døre, opsat hhv. mellem kor og

sakristi og i sakristiets vestvæg; den sidstnævnte er udformet som en fløjddør. 3) En tilsvarende fra 1800-tallet med spejlfyldinger er indsat i den blændede tårnarkade samtidig med rummets indretning til våbenhus, jf. Hygum, Engbjerg, Hove m.fl. Brunmalet med blå lister. 4-5) O. 1900, to rødstafferede yderdøre i våbenhus og sakristi.

$\dagger$ *Pulpitur*. 1862 nævntes en pulpiturstol, købt af Niels Buch Breinholt til Vandborg Vestergård 'for et års tid siden'. På grund af pladsproblemer i våbenhuset ønskedes den imidlertid borttaget, selvom det erkendtes, at en 'så ny gjort erhvervelse kun med en vis ubillighed kunne fratages' ejeren.²⁰ Problemet med det 'vanzirende' pulpitur, der i øvrigt ikke var nødvendigt pga. menighedens begrænsede størrelse, var dog endnu ikke løst 1876.¹⁹

Orgel 1961, oprindelig med seks stemmer, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. 1999 udvidet af samme firma. Disposition (syv stemmer, ét manual og pedal): Manual: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørflojte 4', Oktav 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ '. Pedal (tilbygget 1999): Subbas 16'. Koppel: M-P. Orgelhuset tegnet af K. Hansen-Møller og Kristian Jensen, Holstebro. Staffering i mørkebrunt og gråblåt, svarende til det øvrige inventar. I kirkens nordvestlige hjørne, hvortil orglet flyttedes o. 1977 efter en oprindelig placering i sydvest. Indtil 1961 anvendtes et $\dagger$ *harmonium*, opstillet i kirkens sydvestlige hjørne.

Salmenummertavler (jf. fig. 16), 1900-tallets første fjerdedel, ophængt på nordsiden af triumfvæggen og skibet. Svejfet indramning og trekantgavl; beregnet til indskudsbrikker. Staffering i mørkebrunt, gråblåt, lysegråt og sort; indskrifter i antikva. $\dagger$ *Salmenummertavler*. 1822 konstateredes manglen af et par tavler (vel til salmenumre).¹⁷ 1847-48 anbefaledes anskaffelsen af nye tavler 'af passende størrelse',²⁰ måske identiske med de enkle sortmalede tavler, beregnet til kridttal, der endnu ses på fig. 21.

$\dagger$ *Præsterækketavle*. Som nævnt s. 1461 var en fortegnelse over kirkens præster før og efter reformationen malet i koret.

Belysning. Tre nyere lysekroner (jf. fig. 31), én med otte og to med seks arme, alle med glat hængekugle, er ophængt i skibet. Hertil kommer

Fig. 31. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Inneres gegen Westen.

en moderne *pendel*, Fog og Mørup, hvid Fibonacci, ophængt i våbenhuset, samt fire trearmede *væglamper*, opsat 2010.

Klokke (fig. 32), 1824, 73 cm i tværmål, omstøbt af Peder Meilstrup, Randers på bekostning af sognets beboere som kirkens ejere, hvilket er

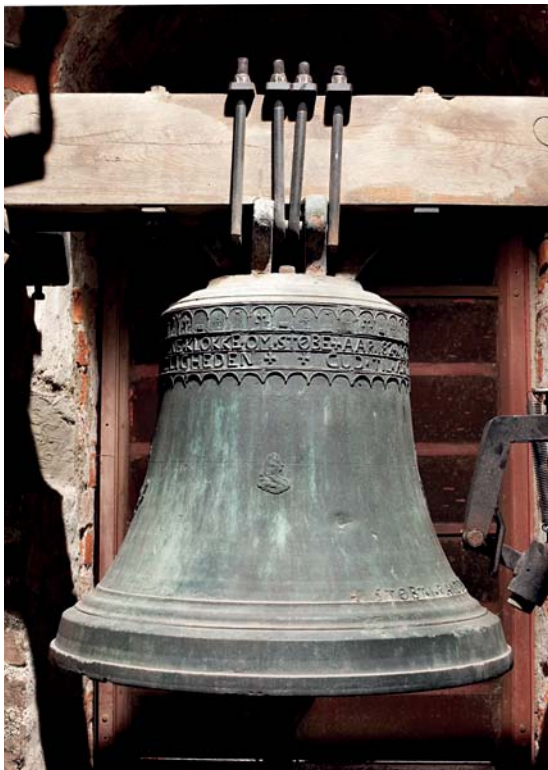

Fig. 32. Klokke, 1824, støbt af Peder Meilstrup, Randers (s. 1473). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Glocke*, 1824.

angivet med to omløbende indskrifter i relief-versaler, dels over slagringen og dels om halsen. Nederst læses: »Støbt i Randers af Peder Meilstrup« og øverst på klokkehalsen følgende: »Aar 1824 lod Vandborg Sogen Bebaare som Kirkens Eire denne Klokke omstøbe. Gud til Ære. Kirken til Sier og Paamindelse om Dødeligheden«. De enkelte ord er adskilt af punkter, mens et ligearmet kors er anført ved linjernes begyndelse. Indskriften krones af en arkadefrise med sekvenser af fire mindre motiver i de enkelte fag, hhv. Kristi kors, flankeret af de to røvers kors, en firkantet genstand, flankeret af mindre figurer (Pagtens Ark (?)), en stående figur med korsfane og krans (vel Den opstandne Kristus), og en uidentificeret figur. Fire profilportrætter, hhv. to mænd og to kvinder, alle vist som brystbilleder, smykker selve klokkelegemet. Ophængt i nyere slyngebom, repareret 1980 ved Thubalka, Vejle. Den (†)slyngebom ligger endnu i tårnet. †*Klokker*. Fremhævet 1766 som 'en stor klokke med god lyd'.² Efter

mangeårigt forfald synes klokken fornyet eller omstøbt 1807,¹² men blev allerede 1823 erklæret for ubrugelig.¹⁷

†*Klokkestol*. 1791 og 1795 omtalt som mangelfuld; tømmerværket havde sidstnævnte år brug for reparation, ligesom jernophænget var meget rustent. Skaderne accelererede imidlertid det følgende år, således at klokken kun sjældent eller aldrig høstes.¹²

GRAVMINDER

Gravsten (fig. 33), o. 1719, for sognepræst Oluf Knudsen Hierm (Knudsen Hjerm) ★ i Hierm Præstegård 28. febr. 1656, †15. nov. 1710 i sit 63. år efter 36 år som præst, samt for hans »kiærelskende Hustrue, dend hæderbaarne Matrone«, Anna Andersdaatter Nedergaard, ★i Thyeland (Thy) på Nedergaard i Rostруп Sogn 24. juni 1651, †21. maj 1722 i sit 71. år. I deres ægteskab, som varede 34 år, var de velsignet med otte børn, fire sønner og fire døtre. Stenen bekostedes af den eneste overlevende af børneflokkene, Emmiche Olufsen Hierm (Emmike Olufsen Hjerm), der blev sognepræst efter faderen.

Indskriftsten af grå kalksten, 200×100 cm. Personalier i fordybede versaler med enkelte kursiverede versaler. I de fire hjørner er evangelistsymboler i ovale medaljoner, øverst tv. og th. »S. Matthæus« og »S. Marcus«, nederst tilsvarende »S. Lucas« og »S. Iohannes«. Foroven er i midten vist den opstandne Kristus med korsfane og indrammet af en skybræmme, mens forkranke-lighedssymboler i form af et vinget timeglas på et kranium med korslagte knogler ses forneden. En slyngbort af blomster og frugter, bl.a. med vindrueklaser, solsikker og valmuekapsler indrammer tekstfeltet på langsiderne. Paralleller til stenen findes i Dybe og Ramme (o. 1705, s. 1577; o. 1733).

Stenen, der tidligere lå over præstebegravelsen i korgulvet (*Løffler* 1880), blev 1907 opsat på en muret sokkel ved våbenhusets nordvæg.²³ Monumentet er fæstnet til væggen med bronzeankre.

Gravfliser. Som anført ndf. var præstebegravelsen for Oluf Knudsen Hjerm og hans familie dækket af syv store fliser, vel den ovennævnte

gravsten samt seks gravfliser eller -sten. De fem af disse er formentlig identiske med fem ensdannede gravfliser af rødbrun ølandsk kalksten; 56×56 cm. Indskrifterne i fordybede versaler er dog delvis nedslidt. Samtlige synes lagt over tidligt afdøde børn af ovennævnte og hans hustru. Nu i sakristiets gulv. I rækken fra nord mod syd ses følgende: 1) For Anders Ol(ufsen) H(ierm) W(andborg) ..., (* eller †) 1685. 2) For H(e)lene Olufsdatter, †29. nov. 1686. 3) For Karen Olufsdatter, *8. marts 1688, †5. april 1689. 4) For Daatter (formentlig Olufsdatter) (* eller

†) 1690. 5) For (Ka)ren ... Daat(er) (formentlig Olufsdatter), *8. april 1689, †23. maj 1698.

† *Gravflise*. Ud over de ovennævnte gravfliser er omtalt endnu en, nu forsvunden, flise, jf. ndf.

† *Murede begravelser*. Kirken havde tre begravelser. 1) For sognepræst Christen Madsen (†1530) fandtes en grav 'inderst i tårnet', dvs. i tårnrummet. Ved begravelsens åbning påvistes nogle 'usædvanligt store ben' (jf. også sagn, †våbenhus). 2) En åben arvebegravelse under sakristiet, etableret af sognepræst Gregers Jensen Lemvig (†1650) og fuldført af hans søn og efterfølger, Lauritz Gregersen Wandborg.² Endnu i 1950'erne fremvistes her to kister, vel rummende de jordiske rester af de ovennævnte. Den førstnævnte var kun bevaret i skelet, mens den anden fremtrådte som 'et konserveret lig med en lille hund(!) mellem benene'.³³ To tilhørende, store tinskjolde, dvs. †kisteplader, omtales endnu på daværende tidspunkt i kirken.³⁴ Kisterne anbefalede efterfølgende nedsat på kirkegården. I krypten, 1766 betegnet som 'kirkens begravelse', fandtes tillige et hovedløst lig, efter traditionen de jordiske rester af en præstedatter (datter af Gregers Jensen Lemvig), der i 1600-tallets begyndelse blev henrettet, fordi hun havde ombragt et barn, født i dølgsmål. Kisten, som oprindeligt var nedsat i en tinghøj nær herredstinget, blev sidenhen henført til kirken² og placeret i den førstnævnte begravelse.³⁵ 3) For Oluf Knudsen Hjern (†1719) med hustru og syv børn. Herover var syv store fliser (jf. gravsten og gravfliser nr. 1-5, †gravflise).² I koret, tæt ved alterfoden.

Støbejernskors (fig. 37), o. 1874, for I. Ravnsøe, *1797 i Varde, †1874 i Brændgaard i Vandborg. Ca. 61 cm højt, med kløverbladsformede korsender og relief af blomsterbuket med liljer på den øvre korsende; på bagsiden håndtryk.³⁶ Indskrift i reliefversaler. På kirkegården, nordøst for koret. *Familiegravsted*. Umiddelbart syd for kirken, ud for tårnet, er et fællesgravsted, indhegnet af støbejernsgitter, for medlemmer af familien Skovmose. Ældst blandt gravminderne er to hvide marmorkors, o. 1916 og o. 1929, med versalindskrifter, hhv. for 1) Birgithe Skovmose, *12. jan. 1834, †4. febr. 1916 og 2) Niels Skovmose, *11. juli 1842, †17. juni 1929.

Fig. 33. Gravsten, o. 1719, for sognepræst Oluf Knudsen Hjern (s. 1474). Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Grabstein, um 1719, für Gemeindepfarrer Oluf Knudsen Hjern.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Liber Daticus for Vandborg og Ferring kirker 1862-1965; Synsprotokol 1987 ff. (*Synsprot.*).

LAVib. Menighedsrådsark. Synsprotokol 1926-86 (*Synsprot.*, M-19 311-2); Diverse dokumenter, 1836-1981 (brev af 2. nov. 1926 fra Kirkeministeriet til Stiftsøvrigheden for Viborg Stift) (M-19 311-4); *Viborg landstings skøde- og pantebøger.* Skodborg-Vandfuld herreders skøde- og panteprot. 1799-1808 (vedr. 19. nov. 1801 og 14. aug. 1806) (B 77b-SP 4).

NM. Håndskrifter. F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, V, 1890, 178-82 (*Uldall 1890*); *Indberetninger.* J. B. Løffler 1880 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1880*); J. Vilh. Petersen 1895 (bygning og inventar); Chr. Axel Nielsen 1904 (alterbord, altertavle); J. Magnus-Petersen 1905, 1907 (alterbord, alterbordspanel, $\ddagger$ kalkmaleri, alterbord, altertavle); Johannes Mal-

Fig. 34. Korets og skibets sokler set fra øst (s. 1454). Foto Hugo Johannsen 2010. – *Sockel von Chor und Schiff aus Osten.*

Fig. 35. Detalje af tårnets overdør, set fra mellemstokværket (s. 1458). Foto Hugo Johannsen 2010. – *Detail von der Obertür des Turmes, vom Zwischenstockwerk aus gesehen.*

ling 1913-14 (prædikestol); E. B. Rosing Holm 1977 (altertavle, prædikestol); Hugo Johannsen 2010 (gravminder).

Tegninger og opmålinger. NM. J. Magnus-Petersen 1907 (alterbord med angivet relikviagemme); Poul Hansen og Ib Lydholm 1976-77 (plan, snit, facader og kirkegårdsudvidelse, kopi). *Poulsen & Partnere, Thisted.* Poul Hansen og Ib Lydholm 1967 (plan og tværsnit); samme 1974-77 og 1980 (ny kirkegård, plan, facader, snit og varme anlæg); Arkitekterne Olaf Brusch, Nanna Gad og Ib Lydholm 1992-95 (orgel, graver- og redskabshus).

Litteratur. Estrid Bay, »Vandborg sogn omkring 1800«, *HaArb* 2007, 115-34; samme, »Ikke alle var som Jeppe på Bjerget«, *HaArb* 2009, 33-46; Ellen Damgaard, »Vandborg skole – bedre byggeskik i Vestjylland«, *by & land* (udg. af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur), 90, 2011, 24-27; Claus M. Smidt, »Ingen bedre byggeskik i Vandborg!«, *smst.*, 92, 32-33; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion i Vandborg kirke, Ringkøbing amt*, NNU rapport nr. 3, Nationalmuseet 2011 (*Hylleberg Eriksen 2011*).

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet 2011.

¹ Oldemoder 112.

² LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4–775).

³ *Præsteindb Worm* I, 86.

⁴ Jf. *Repert* II, nr. 11695.

⁵ *Kronens Skøder* II, 343–44.

⁶ LAVib. *Viborg landstings skøde- og pantebøger*. Skodborg-Vandfuld herreders skøde- og panteprot. 1799–1808 (vedr. 19. nov. 1801) (B 77b-SP 4).

⁷ LAVib. *Viborg landstings skøde- og pantebøger*. Skodborg-Vandfuld herreders skøde- og panteprot. 1799–1808 (vedr. 14. aug. 1806) (B 77b-SP 4). Køberne var Jens Andersen i Øster Munksgård, Peder Olesen i Damgård, Niels Jensen i Quistgård, Niels Jensen i Flyvesgård, Jens Pedersen i Musholm, Christen Larsen i Mægbæk, Peder Larsen i Brændgård, Christen Madsen i Brunsgård og Christen Madsen i Munksgård. Ved en bemærkning i protokollen udgik sidstnævnte som køber, og Poul Poulsen i Vester Dalgård indtrådte i hans sted. Jf. LAVib. *Ribe bispeark*. Visitatsprot. for Ring-

købing Amt 1809–30 vedr. 27. okt. 1809 (C 4–846). Jf. også Estrid Bay, »Vandborg sogn omkring 1800«, *HaArb* 2007, 122–23; samme, »Ikke alle var som Jeppe på Bjerget«, *HaArb* 2009, 35–36.

⁸ RA. *DaKanc* F 58. Originale skøder til kongen på jus vocandi til kirker.

⁹ LAVib. *Menighedsrådsark*. Diverse dok. 1836–1981. Brev af 2. nov. 1926 fra Kirkeministeriet til Stiftsoverigheden for Viborg Stift (M-19311–4).

¹⁰ 1945 skelnes mellem den gamle og den nye kirkegård, som forbindes med en trappe ved vestre hovedindgang, jf. *Synsprot*.

¹¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696–1775 (C 4–189).

¹² LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793–1815 (C 4–704–09).

¹³ Ellen Damgaard, »Vandborg skole – bedre byggeskik i Vestjylland«, *by & land* (udg. af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur), 90, 2011, 24–27. Ellen Damgaards tilskrivning til Mogens Clemmensen, søn af Andreas Clemmensen, der i *Tiap* nævnes som skolens arkitekt, er anfægtet af Claus M. Smidt, »Ingen bedre byggeskik i Vandborg!«, *by & land*, 2011, nr. 92, 32–33; men fastholdt med gode argumenter, jf. Ellen Damgaards replik »Vandborg skole – nye oplysninger om arkitekten«, *by & land*, 2011, nr. 93, 32.

¹⁴ *Synsprot*.

¹⁵ En lignende granitkvader med fremspringende mandshoved kendes blandt egnens kirker også fra Flynder (s. 884). Jf. endvidere M. Mackeprang, *Jydske*

Fig. 36. Udsnit af sakristiets nordgavl (s. 1456). Foto Hugo Johannsen 2010. – *Ausschnitt vom Nordgiebel der Sakristei*.

Fig. 37. Støbejernskors, o. 1874, for I. Ravnsøe (s. 1475). Foto Hugo Johannsen 2011. – *Gusseisernes Kreuz, um 1874, für I. Ravnsøe.*

Granitportaler, Kbh. 1948, 341 f.; Jens Vellev, »Ansigtter på kvadre – og lidt om skaktavlkvadre«, *Romanske Stenarbejder* 5, Højbjerg 2003, 91-100; samme, »Kirkens ansigter«, *Skalk*, 2004, nr. 5, 18-19.

¹⁶ Jf. NNU rapport 28, 1997 ved Thomas Bartholin (www.nnu.dk).

¹⁷ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing Nordre Amtsprovsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812-35 (C 39 H-1).

¹⁸ Strandgaards kilde var en mundtlig meddelelse, enten fra præsten, en skolelærer eller en anden lokal-kendt, jf. formuleringer som 'her siges der også endnu' eller 'en munk, som man for mig kaldte hr. Hans(!) ...

skal have boet der også efter reformationen, og efter at han var gået over til den lutherske lære(!)'.

¹⁹ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1875-91 (C 40-5).

²⁰ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1826-74 (C 40-2-4).

²¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C4-190).

²² *Hylleberg Eriksen 2010*.

²³ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1892-1910 (C40A-2).

²⁴ Jf. Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 5, 28.

²⁵ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190); Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4-407).

²⁶ *DaAtlas* V, 819.

²⁷ Jf. P. Severinsen, »Fra gamle Kirkeregnskabsbøger«, *HaÅrb* 1913, 163.

²⁸ Indsatsen, der er fastloddet til bægeret, har mester-mærke for Knud Eibye, Københavsmærke 1934 samt guardejnstempel for Johannes Siggaard .

²⁹ LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-775); *DaAtlas* V, 819.

³⁰ Jf. Georg Garde, *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede med særligt henblik på de grafiske forbilleder*, Kbh. 1961, 287-88 (her dog fejlagtigt anført som Geldorp Gortzius).

³¹ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1910-34 (C 40A-2A); Kirkens arkiv. *Liber Daticus* 1862-1965.

³² Alfred Kaae, »41 træheste og 5 pæle til militsens øvelsespladser«, *HaÅrb* 1966, 58.

³³ En parallel til hundebegravelsen er forekomsten i Odense Domkirke af to balsamerede katte, nedlagt i kisten for Karen Stephansdatter Rham (†1688), jf. *DK Odense* 893.

³⁴ Brev af 12. febr. 1957 i NM fra Ejler (Lindström) Wandborg.

³⁵ Jf. brev af 20. sept. 1963 i NM fra Kaj E. Noer og Viggo E. Noer, efterkommere af Gregers Jensen Lemvig. Heri nævntes foruden de fornævnte, også det 'hovedløse' lig. Et forslag om, af hensyn til eventuelle turistmæssige indtægter, at fremvise alle i en glaskiste i selve kirken i lighed med eksemplerne i Fårevejle og Vrejlev Klosterkirke, blev dog afvist af Nationalmuseet.

³⁶ Korset er ikke omtalt i Faye, *Støbejernskors*.

DIE KIRCHE VON VANDBORG

Die Kirche liegt auf der Spitze eines Höhenzuges am südlichen Ende des Ortes und ist daher weit in der hügeligen Landschaft (Abb. 2) sichtbar. Der Friedhof, der 1945 nach Süden erweitert wurde, wird auf traditionelle Weise von steinbesetzten Erddeichen umgrenzt, mit Ausnahme gegen Norden, wo ein Schulgebäude von um 1850 angrenzt. Um 1910 wurde die Anlage mit weiteren zwei Gebäuden nach Zeichnungen des Architekten Mogens Clemmensen erweitert.

Die Kirche, die 1791 als 'die größte und beste' im Kreis bezeichnet wurde, ist im Kern ein romanisches Quadersteingebäude, welches aus Chor und Schiff besteht. Es ruht auf einem Doppelsockel (Abb. 11, 34), der nahe verwandt dem der Nachbarkirche in Hove ist (S. 1446). Bei wiederholten Umsetzungen der Quaderbekleidung verschwanden Türen und Fenster mit Ausnahme der inwendigen Öffnungen des östlichen und des nördlichen Fenster des Chores sowie eines Fensterquaders auf der Südseite des Chores (Abb. 9).

Im Spätmittelalter, in den Jahrzehnten vor und nach 1500 nahm man eine Reihe Änderungen vor, wodurch die Kirche sowohl umgebaut als auch erweitert wurde. So wurde auf der Nordseite des Chores eine Sakristei mit Gewölbe hinzugefügt. Gegenüber dem Westgiebel des Schiffes wurde ein Turm erbaut, der ursprünglich imposanter wirkte, durch Öffnungen zu beiden Zwischenstockwerken und Verblendungsgiebel, die vermutlich mit pinakelverzierten Kämme prangten. Die Öffnungen sind längst verblendet, so wie die Kämme auf die Höhe gekürzt sind, die fast alle Türme in dieser Umgebung mit der rauhen Witterung haben. Das Gewölbe des Turmraumes kann jünger sein, doch ist zweifellos mittelalterlich. Ein Einbau kann erklären, warum der Ausgang zu den oberen Stockwerken jetzt über eine Freitreppe gewährleistet wird. An beiden Anbauten sieht man unten im Mauerwerk versetzte Quader von der Aufteilung in Chor und Schiff. Die auswendigen Türen in Sakristei und Turm wurden im 19. Jahrhundert eingesetzt. Ein dritter Anbau – eine †Vorhalle auf der Nordseite (vgl.

Abb. 3) – wurde 1820 abgerissen. Sie soll um 1512 von Pfarrer Christen Madsen (1510–1530) gebaut worden sein, der dem Gerücht nach bis zu seinem Tod in einem Zimmer im Dachboden wohnte. Im übrigen wurde er im Turmraum begraben.

Sowohl der Chor als auch das Schiff wurden im Spätmittelalter mit Gewölben ausgestattet. Das Gewölbe des Chores kann aus der gleichen Zeit stammen wie dessen Dachwerk, welches dendrochronologisch auf 1435–40 datiert ist. Zeitgleich mit dem Einbau des Gewölbes wurde der Chorbogen erweitert. Das achtgeteilte Gewölbe des Schiffes ist dagegen jüngerer Datums und wurde zweifelsohne in der Amtsperiode von Christen Madsen eingebaut. Dies bestätigt dessen dendrochronologische Datierung mit dem zugehörigen Dachwerk auf um 1520. Der Gewölbetyp findet sich u.a. in der Kirche in Mejrup (Hjerm hrd.), wo das Dachwerk auf 1516 datiert ist. Sowohl beim Turm als auch beim Gewölbe deuten die Details darauf hin, dass die Arbeit von Mauermeistern verrichtet wurde, die entweder aus Holstebro kamen oder mit den Kirchen der Gegend vertraut waren (S. 402).

Aufgrund des begrenzten Quellenmaterials können Reparationen und Wartungen in der Zeit nach dem Mittelalter nur in groben Zügen verfolgt werden. Um 1800 war die Kirche offenbar verfallen und es bestand ein großer Bedarf der Instandsetzung des auswendigen Mauerwerks, namentlich der Süd- und Westseite des Turmes. Der Umbau des Verblendungsgiebels gegen Süden kann von der nachfolgenden Hauptinstandsetzung von 1800 stammen. Heute wird das Quadersteingebäude vor allem durch wiederholte Umsetzungen geprägt, nicht zuletzt um 1880, als die großen rundbogigen gusseisernen Fenster auf der Südseite von Chor und Schiff eingesetzt wurden, während die Fenster an der Nordseite des Schiffes verschwanden zusammen mit den letzten Spuren der Tür. – †*Wandmalereien*. Spuren einer Wandmalereiausschmückung von um 1250 sind noch immer an der Triumphwand in Gestalt von drei Stuckglorien über dem erwei-

terten Chorbogen sichtbar (Abb. 15). Das Motiv kann nicht mit Sicherheit bestimmt werden, hat jedoch vermutlich eine Majestas-ähnliche Darstellung gezeigt.

Inventar. Aus der älteren Zeit der Kirche stammt das Heiligengrab von dem umgesetzten Granit-altartisch mit zugehörigem Reliquienversteck (Abb. 17), welcher doch von einer später hinzugefügten Tischplatte bedeckt wird. Auch das romanische Taufbecken des für die Gegend gewöhnlichen Kelchblatt-Typs (Abb. 26) stammt aus dieser Zeit.

Ältere Quellen über Inventaranschaffungen und Instandsetzungen liegen nur äußerst sporadisch vor. Daher fehlen viele Informationen, nicht zuletzt zu den privaten Stiftern einzelner Gegenstände. Die ersten Jahrzehnte des 17. Jahrhunderts werden auf dem Altarbild von 1624 repräsentiert (Abb. 18-22), ein Werk des sogenannten Dejbjerg-Meisters. Die Kanzel, ebenfalls aus der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts, kann dem Bildschnitzer Kristen Spend (Abb. 27-29) aus Lemvig zugeschrieben werden. Von um 1650 stammen die Altarleuchter (Abb. 25), während die gemalten oberen Felder des Altarbildes (Abb. 20) vermutlich von um 1700 stammen. Mögli-

cherweise gab es auch †Altargeräte, die jedoch im Sommer 2011 gestohlen wurden, jedenfalls die älteren Teile aus dem 18. Jahrhundert (Abb. 23). Aus dem folgenden Jahrhundert stammen mehrere Gegenstände: aus der ersten Hälfte ist vor allem die Glocke zu nennen (Abb. 32), die 1824 von Peder Meilstrup aus Randers umgossen wurde sowie die Altarkanne (1845), während Taufschale und -deckel, Krankengeräte, Taufkanne, Altarschranke und Oblatendose im Laufe der folgenden Jahrzehnte angeschafft wurden. Im Zuge der Renovierung des Altarbildes im Jahre 1907 wurden neue Gemälde von jeweils Anker Lund und J. Magnus-Petersen hinzugefügt (Abb. 18). Das Gestühl wurde teilweise 1912 erneuert, ein Siebenleuchter 1935 hinzugefügt und 1961 die Orgel der Kirche aufgestellt.

Grabmale. Unter den ältesten Grabmalen der Kirche muss der Grabstein (Abb. 33) von um 1719 für Gemeindepfarrer Oluf Knudsen Hjerm (†1710) und Gattin Anna Andersdatter Nedergaard (†1722) hervorgehoben werden, der von Sohn und Nachfolger Emmiche Olufsen Hjerm aufgestellt wurde. Dazu kommen fünf (von ursprünglich sechs) Grabfließen für die früh verstorbenen Kinder des Pfarrerpaares.